

ALEXANDRU MADGEARU

EXPANSIUNEA MAGHIARĂ ÎN TRANSILVANIA

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MADGEARU, ALEXANDRU

Expansiunea maghiară în Transilvania / Alexandru Madgearu. - Târgoviște :

Cetatea de scaun, 2019

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-537-443-0

94

Toate drepturile de reproducere, integral sau parțial, prin orice mijloace, inclusiv stocarea neautorizată în sisteme de căutare sunt rezervate. Reproducerea se poate face doar cu acordul scris al editurii, cu excepția unor scurte pasaje care pot constitui obiectul recenziilor și prezentărilor.

ISBN 978-606-537-443-0

Copyright Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2019

email: editura@cetateadescaun.ro www.cetateadescaun.ro

Cuprins

Introducere.....	7
Capitolul I. Care era teritoriul populat de români la nord de Dunăre în secolele IX-X ?	II
Capitolul II. Migrația ungurilor	49
Capitolul III. Instalarea ungurilor în Pannonia	63
Capitolul IV. Cucerirea Crișanei.....	73
Capitolul V. Pătrunderea ungurilor în teritoriul dintre Tisa, Mureș, Dunăre și Valea Cernei	97
Capitolul VI. Pătrunderea ungurilor în Transilvania	121
Capitolul VII. Formarea Regatului Ungariei și supunerea teritoriilor de la est de Tisa cucerite anterior de către unguri	169
Capitolul VIII. Extinderea Regatului Ungariei până la Carpații Orientali și Meridionali	189
Capitolul IX. Extinderea dominației Regatului Ungariei la sud și est de Carpați.....	231
The Hungarian Expansion in Transylvania. Abstract	251
Abrevieri	269
Bibliografie:.....	277
Ilustrații	339
Index.....	351

În secolele IV-VI, în Transilvania și Moldova, românii au organizat o serie de unități administrative și colonizările civile sau militare (grănicerii păcenzii, stări, orașelei reședințe). Dîncolo de munte, s-au efectuat alte colonizări civile și militare și s-au creat forme specifice de administrație a teritoriului (ținuturi, țărani, servicii din Moldova).

În secolele următoare (cronici sau acte de camptelerie) sunt păstrate și documente în principiu modul în care Regatul Ungariei să există în Transilvania și Moldova, și apoi dislocarea de munte. Doar prin prezentul

Capitolul I.

Care era teritoriul populat de români la nord de Dunăre în secolele IX-X ?

Dovedirea teoriei continuității prin cercetări arheologice a fost, în a doua jumătate a secolului XX, principalul obiectiv al celor două mari școli arheologice românești - cea de la Cluj a lui Constantin Daicoviciu și cea de la București a lui Ion Nestor. A fost un obiectiv comun, realizat cu mijloace diferite și pe deasupra disputelor din lumea arheologilor, dispute care au privit inclusiv problema etnogenezei (Daicoviciu a contestat vehement teoria lui Nestor asupra culturii Dridu¹). Dacă analizăm acțiunile și rezultatele, se observă o anumită complementaritate. Școala de la Cluj s-a concentrat asupra perioadei post-romane (secolele IV-VI), în timp ce Ion Nestor și discipolii săi au urmărit demonstrarea continuității populației romanice/românești în perioada ulterioară migrației slavilor. Rezultatele nu au fost pe măsura așteptărilor decât în privința secolelor IV-VI. Acum, nimeni nu mai poate contesta supraviețuirea în forme ruralizate a orașelor din Dacia Romană până prin secolul al V-lea, iar în unele cazuri până în secolul al VI-lea. Materialele paleocreștine (produse local sau importate), menținerea unor ritualuri funerare romane, utilizarea ceramică de tradiție romană provincială, folosirea relativ intensă a monedelor de bronz, toate acestea sunt argumente serioase în sprijinul continuității dacoromanilor în Transilvania în secolele IV-VI. Chiar și Kurt Horedt, deși a susținut venirea românilor în Transilvania de la sudul Dunării începând din secolul al IX-lea, a admis supraviețuirea elementului dacoroman până în secolele VI-VII. Este o poziție de compromis, bazată pe o cercetare minuțioasă și multilaterală (arheologică, istorică, lingvistică)². Reacțiile arheologilor din România la cartea lui

¹ Daicoviciu 1968, 83-97.

² Horedt 1986 (cu deosebire 170-175, 186).

Horedt au fost foarte discrete³. Nu s-a ajuns la o dezbatere a acestui punct de vedere asupra continuității, care nici nu era unul nou (se apropie de teoriile lui Josef Sulzer, Dimitre Onciu și Alexandru Philippide). Totuși, este de remarcat aprecierea lui Gheorghe Baltag: „deocamdată arheologia nu poate demonstra prezența unei populații autohtone, românice și creștine în spațiul intracarpatic mai ales dincolo de a doua jumătate a sec. al VII-lea”⁴.

După apariția cărții revoluționare a lui Florin Curta (*The Making of the Slavs*, Cambridge, 2001), a devenit clar că tot ce s-a scris anterior despre pătrunderea slavilor în spațiul carpato-dunărean s-a bazat pe iluzia asocierii dintre o etnie și un set de elemente de cultură materială. Identificarea pe cale arheologică a slavilor din secolele VI-VII s-a făcut cu ajutorul ceramicii lucrate cu mâna de tip Praga-Korceak. Definirea acestui tip de ceramică a corespuns nevoii de a identifica și amplasa cultura materială a slavilor timpurii în zonele locuite de actualele popoare slave. Florin Curta a arătat cât de arbitrar s-a reconstituit cronologia migrațiilor slavilor pornind de la tipologia acestei ceramici. Analizând un lot semnificativ din punct de vedere statistic de asemenea vase, F. Curta a demonstrat că acestea prezintă forme similare cu cele gepidice și cu cele din fortificațiile de pe *limes*. De aceea, tipul Praga-Korceak nu este decât o construcție artificială a arheologilor. În plus, cele mai vechi exemplare ale acestor vase nu apar în bazinul Niprului, ci la Dunărea de Jos. În concepția lui F. Curta, această teorie trebuie înlocuită cu cea a unor deplasări lente pe distanțe mici, provocate de tipul itinerant de agricultură. Identitatea „slavă” a luat naștere la nord de Dunăre în secolul al VI-lea, printr-un proces de auto-definire prin raport cu romanii, iar această identitate etnică era definită printr-un „stil emblemic” caracterizat de un anumit decor al ceramicii și de purtarea fibulelor digitate (piese de port feminin al căror decor exprima un fel de heraldică)⁵.

Slavizarea în fosta Dacie Romană și în zonele adiacente a fost

³ Vezi Popa 1991, 165.

⁴ Baltag 2004, 164.

⁵ Vezi ediția românească Curta 2006 a (în special 200-269, 291-300). De adăugat că Paliga, Teodor 2009, 179-184 presupun descendența acestei populații proto-slave din purtătorii culturii Sântana de Mureș-Cerneahov din secolele IV-V.

un proces care s-a întins pe cel puțin un secol. Ea a început în Moldova și Muntenia în prima jumătate a secolului al VI-lea, iar cele mai vechi urme slave din Transilvania, care se datorează unor pătrunderi dinspre sud-est și nord-vest, se datează în ultima treime a secolului al VI-lea⁶. În secolul al VIII-lea, în partea de nord a Transilvaniei și în Crișana s-a instalat un nou grup slav, de origine nord-vestică (purtătorii cimitirilor tumulare de tip Nușfalău), care s-a adăugat la populația slavă deja existentă. Ei au fost instalati de avari pentru a controla calea de acces către zona ocnelor din Transilvania⁷. Acești slavi vestici veniți din Moravia și Slovacia au intrat în conviețuire cu românii, iar prezența lor a fost confirmată prin studierea toponimiei din bazinele râurilor Criș, Crasna și Someș⁸.

În secolul al VII-lea s-a produs o ruptură în istoria populației românice, din cauza începutului procesului de slavizare a teritoriilor de la sud de Dunăre locuite de aceasta, proces care a fost posibil din cauza retragerii administrației bizantine din cea mai mare parte a acestui spațiu (în jurul anului 614 a fost abandonată frontieră dunăreană, iar atacurile avarilor și slavilor au continuat cu mare intensitate până în 626)⁹.

Procesul de slavizare al fostelor provincii romane care a continuat până prin secolul al IX-lea a provocat mutarea populației românice (sau grecești, în sud) din zonele cele mai fertile pentru agricultură în cele împădurite, la deal și la munte, unde au putut supraviețui, în număr redus. Nu putea exista o "acomodare" între țăranii romanici și slavi. Deoarece slavii au reușit să ocupe zonele cele mai fertile pentru agricultură, populația romanică a fost nevoită să se refugieze în zonele mai înalte și împădurite, ceea ce a condus la modificarea modului ei de viață și la deplasarea unor comunități în afară ariei de formare a poporului român. Păstoritul a devenit ocuparea principală, atât la nordul, cât și la sudul Dunării. Cea mai mare parte a populației românice din fostele provincii Moesia Prima, Dacia Ripensis, Moesia Secunda și Scythia s-a împrăștiat spre nord,

⁶ Studiul actual al cercetărilor pentru Transilvania este prezentat de Stanciu 2013, 323-370.

⁷ Stanciu 1999, 245-263; Cosma 2002-2003, 28; Băcău Crișan 2014, 28.

⁸ Olteanu 1957, 185-214.

⁹ Curta 2006 b, 66-69.

vest și sud, ajungând în final și în zone care nu fuseseră niciodată romanizate. Refugierea autohtonilor din câmpii în fața slavilor s-a produs în toată Europa de Sud-Est în cursul secolului al VII-lea, inclusiv în Transilvania, Banat, Oltenia, Muntenia și Moldova. Au existat însă și perioade de revenire din zonele de refugiu (dealuri, păduri, luncă), după ce trecea şocul invaziilor sau după ce slavii plecau în căutarea altor teritorii. Rezultatul a fost că în secolele VIII-X s-au cristalizat în mod treptat două "pânze de populație"¹⁰, românească și slavă, care acopereau un teritoriu vast, la nord și la sud de Dunăre. Chiar dacă unele microregiuni au fost abandonate de romanici, pe întinderea spațiului dintre Carpații Nordici și Munții Balcani (unde s-au întrepătruns cele două pânze de populație românească și slavă) au existat și alte microregiuni sau regiuni mai mari unde elementul romanic a supraviețuit fără întrerupere, și care au constituit vetră de expansiune ulterioară.

Geograful George Vâlsan a descris foarte sugestiv funcția zonelor montane în supraviețuirea strămoșilor românilor: „Carpații și Dunărea sunt două linii de direcții deosebită, care se încrucisează la Porțile de Fier. Nu trebuie să ne închipuim că, în acele timpuri de mică densitate de populație, românii locuiau în toate regiunile întinse dintre brațele acestei cruci cu colțuri îndoite ca o svastică. Ei erau fixați și urmăreau complexul munților din Maramureș până în Balcani, precum erau fixați și urmăreau cursul Dunării din Sirmium până la Mare, având elasticitatea de mișcări pe care o impune viața de seminomadism pastoral și pescăresc, în care e cuprinsă deplasarea, dar care implică în primul rând zonele fixe de unde se propagă deplasarea. Răspântia de la Porțile de Fier, unde se încrucisează cele două fâșii de populație românească, era poate ținutul cel mai statornic și mai intens populat de români, cel puțin aşa e caracterizat în unul din primele documente papale în care se vorbește de noi¹¹. În orice caz, această răspântie era dintre cele mai potrivite felului de trai românesc - agricultura de munte, păstorie și pescărie - și pe deasupra era dintre

¹⁰ Termen introdus de Panaitecu P.P. 1969, 118-121, 210.

¹¹ Autorul se referă probabil la scrisoarea papei Innocentius III către regele Emeric al Ungariei din 15 septembrie 1204, care menționează Blachia, un teritoriu deosebit de Bulgaria și vecin cu regatul Ungariei. Vezi Madgearu 2016, 131.

cele mai apărate de la natură. În adevăr, aci îi găsim pe români din cele mai vechi timpuri, și aci, după toate probabilitățile, trebuie pus leagănul poporului român, căci numai astfel se împacă ideea permanenței carpatice, care are argumente foarte temeinice, cu ideea influențelor balcanice, în special albaneze”¹².

Intr-adevăr, cercetările de lingvistică istorică efectuate de Ernst Gamillscheg și Günter Reichenkron au stabilit existența a trei vetră de supraviețuire a romanității între Carpați și Dunăre: Munții Apuseni, zona dintre Timoc și Morava, precum și valea Dunării între Teleorman și Cernavoda (pe ambele maluri ale fluviului). Dialectologia demonstrează că toate graiurile dialectului daco-român își au originea în Transilvania, din care s-au desfășurat mișcări centrifuge ale vorbitorilor limbii române, de-a lungul mai multor secole, încheiate în linii mari în secolul al XIV-lea, prin cele două „descălecaturi” din nordul Munteniei și nordul Moldovei. Acestea sunt concluzii rezultate din analiza datelor înregistrate pentru „Atlasul Lingvistic Român”, opera colectivului coordonat de Sextil Pușcariu¹³. Lingvistul Alexandru Niculescu a formulat teoria "continuității mobile", care susține existența unei *Romania antiqua*, unde s-a conservat elementul romanic, și de unde populația românească s-a extins în zonele care fuseseră slavizate. *Romania antiqua* a fost compusă din mai multe insule, dintre care cea mai importantă a fost partea centrală și de vest a Transilvaniei (o „latinitate primară originară în Transilvania”)¹⁴.

Cele mai multe dintre hidronimele nord-dunărene de origine dacă sau latină transmise direct sau prin filieră slavă se află în vestul Transilvaniei, Crișana, Banat și nordul Olteniei: *Olt*, *Mureș*, *Somesh*, *Criș*, *Tisa*, *Timiș*, *Bârzava*, *Motru*, *Lotru*, *Ampoi*.¹⁵ Dintre acestea, o importanță particulară prezintă hidronimele atestate de Constantin Porphyrogenetul la mijlocul secolului al X-lea. El le-a cunoscut prin

¹² Vâlsan 1928, 2.

¹³ Pușcariu S. 1937, 321; Gamillscheg 1940, 251-271; Petrovici 1943 a, 310-314; Dragomir 1944, 87-91, 96-97; Reichenkron 1963, 75-77; Arvinte 1966, 27-28; Niculescu 1999, 45.

¹⁴ Niculescu 1999, 41-71, 102-114.

¹⁵ Petrovici 1942, 866-868; Petrovici 1942 b, 266; Conea, Badea, Oancea 1961, 338-340; Arvinte 1966, 26; Ivănescu 1980, 72-73; Vrabie 1981, 260; Frățilă 2002, 15-28.

intermediul celor doi șefi unguri cu care a intrat în contact la Constantinopol în anii 946 și 948 (vezi capitolul V). Or, formele *Timisis, Krisos, Morisis*, eventual și *Titza*¹⁶ sunt redate în forma pe care o aveau în limba română, din care ulterior au derivat formele maghiare *Temes, Keres* (ulterior *Körös*), *Maros, Tisza*. Așadar, în vremea când ungurii se întăpâneră pe teritoriul pe unde curgeau acele râuri, ei le preluaseră numele de la români. De remarcat că până și în 1279 se mai foloseau în cancelaria regatului Ungariei aceste forme românești *Titia* și *Kriss*¹⁷. În privința numelui *Dunăre*, care transmite direct forma antică dacică *Donaris*, s-a observat că el s-a păstrat numai la nord de fluviu, în timp ce la sud s-a impus forma slavă *Dunav*. Dacă românii ar fi revenit la nord după crearea acestei forme slave, ei nu ar mai fi avut cum să cunoască forma de origine dacică¹⁸.

Studierea toponimiei minore din zonele montane a arătat că denumirile cele mai vechi, de origine pre-slavă, s-au păstrat la altitudinile cele mai mari. Ele conturează un teritoriu delimitat de Munții Apuseni, Munții Banatului, Retezat, Parâng, Sebeș, Făgăraș, Maramureș, Năsăud. Toponimia minoră de origine daco-latiană a supraviețuit cel mai bine în aceste zone montane care încadrau Transilvania, care au fost mai puțin afectate de populațiile migratoare¹⁹. Un caz interesant este numele vârfurilor *Bigla Mare* și *Bigla Mică* din Masivul Trascăului (la nord de Zlatna), care au moștenit termenul latin *vigilia* (punct de pază, de observație). Toponime *Bigla*, *Vigla* ori derivate din acestea există în Bulgaria, Macedonia, Croația și Grecia, iar în greaca bizantină *vigla* avea sensul de post de pază²⁰.

Originea latină a numelui *Cluj* va fi discutată în capitolul VI, în legătură cu centrul de putere româno-slav care a existat acolo. Caracterul foarte conservator al zonelor populate din Munții Apuseni

¹⁶ Cporf 1967, 176/177-178/179 (cap. 40) = Cporf 1971, 61; Drăganu 1933, 244-248, 313-319, 399-403; 496-498; Sâmpetru 1992, 150-153.

¹⁷ CD, V/2, 514; Iorga 1993, 39.

¹⁸ Vrabie 1981, 259.

¹⁹ Conea, Badea, Oancea 1961, 340-360.

²⁰ Moldovanu 2009-2010, 27-35 („Bigla din Munții Apuseni este singurul oronim preslav păstrat în toponimia românească, în condiții istorice particulare, a cărui origine romană ni se pare indubitat. (...) Oronimul corespunzător reprezintă, în același timp, o probă lingvistică cu adevărat capitală pentru continuitatea românilor în Dacia, pe care lingviștii au căutat-o zadarnic până acum”).

a fost pus în evidență și de cercetările care au identificat în tipul antropologic al unora dintre locuitorii de pe valea Arieșului elemente care au fost moștenite de la coloniștii illiri aduși acolo în epoca romană pentru munca în minele de aur. Faptul se corelează cu trăsăturile arhaice ale graiului local, mai apropiate de latină²¹, precum și cu obiceiul sărgăului de fete de pe Muntele Găina, care a fost atestat în antichitate tot la illiri²².

Cea mai mare parte a toponimiei minore s-a pierdut pentru că populația a pendulat între zonele deschise și cele de adăpost, fapt care a permis moștenirea cu precădere a hidronimelor majore²³. Unele dintre aceste hidronime s-au tradus dintr-o limbă în alta pe măsură ce veneau alte populații. *Târnava*, nume de origine slavă (de la *trnu*, „mărăcine”), a fost menținut ca atare în limba românilor localnici. În schimb, ungurii și sașii au preluat ori de la secui, ori de la pecenegi, numele de origine turcică *Küküllő*, care înseamnă același lucru. Dacă românii ar fi venit în zonă după instalarea dominației maghiare, ei nu ar mai fi putut cunoaște numele slav al râului. Faptul că numele a fost tradus arată că în secolul al XI-lea acolo mai trăiau și vorbitori de limbă slavă, alături de români²⁴.

Formarea poporului român a fost un proces istoric îndelungat, care a început cu romanizarea dacilor și s-a încheiat cu apariția limbii române, diferită de latină și de celelalte limbi românice. Aria de formare a poporului român a cuprins fosta Dacie romană, precum și zona dintre Marea Neagră, Munții Balcani și valea Timocului (foste provincii Scythia, Moesia Secunda și Dacia Ripensis). Crișana, Muntenia și Moldova au fost regiuni incluse mai târziu în această aria de formare, pentru că acolo nu s-a exercitat romanizarea. Putem fi siguri însă că în secolul al VI-lea exista deja populație romană în aceste regiuni, deoarece descoperirile arheologice arată prezența creștinilor în așezări din zonele de câmpie din Muntenia și din Moldova²⁵.

Deoarece izvoarele atestă că limbile franceză și italiană veche

²¹ Rișcuția 1980, 63-69.

²² Șotropa 1978, 129-132.

²³ Arvinte 1966, 25-26; Moldovanu 2009-2010, 24.

²⁴ Iorga 1993, 39; Petrovici 1943 b, 126; Schiopul 1945, 58-61; Pușcariu S. 1976, 301; Vrabie 1981, 257; Frățilă 1987, 112; Baltag 2000, 268-269.

²⁵ Madgearu 2007, 129-136; Paliga, Teodor 2009, 248.

Respectiv în secolul altăIX-lea, se consideră că în aceeași perioadă a apărut și limba română²⁶. Prin urmare, perioada finală a procesului de etnogeneză a românilor se datează în secolele VIII-IX. Din punct de vedere lingvistic, secolele IX-X au fost perioada proto-românei sau românei comune, din care s-au separat apoi dialectele daco-român, macedo-român, megleno-român și istro-român. Tot în acele secole s-a produs assimilarea slavilor nord-dunăreni, vorbitori ai unei limbi similare cu cea din care a evoluat bulgara. Până prin secolul al IX-lea, comunitățile slave și cele românice au trăit separate, chiar dacă în fiecare dintre ele puteau exista și locuitori alogeni, ca "minoritari". Ceea ce împiedicase simbioza celor două etnii era deosebirea de religie (cei mai mulți romanici fiind deja creștini în secolul al VI-lea, în timp ce slavii au început să se creștineze în secolul al IX-lea). Lexicul slav a pătruns în limba română abia din secolul al IX-lea (atunci s-au produs anumite evoluții fonetice care disting cuvintele moștenite din latină de cele preluate din slava sudică). Singura moștenire slavă din limba română databilă în secolele VI-VII este chiar etnonimul șchiau/șchei - care este forma evoluată din termenul folosit în secolul al VI-lea (*Sclavinus/Sclavini*). În daco-română și în macedo-română (șclau), acest termen arhaic îi desemna pe bulgari (inclusiv pe cei stabiliți la Brașov și Câmpulung-Muscel)²⁷. Aceeași evoluție s-a produs și în limba albaneză, unde shqa (plural shqe), numele dat bulgarilor, derivă tot din lat. *Sclavus*²⁸. Așadar, în cele două limbi s-a menținut sensul etnic al numelui *Sclavini*. În alte limbi, *Sclavus* a căpătat sensul de „rob”, înlocuind cuvântul latin antic *servus*. Aceasta s-a petrecut din cauza comerțului intens cu sclavi de această origine, arabii fiind primii care în secolul al IX-lea au folosit cuvântul respectiv (Şakaliba). Abia din secolul al XIII-lea el s-a generalizat în latina medievală, din care a ajuns apoi în limbile europene moderne.²⁹ Români și albanezi, neparticipând la acest circuit comercial al

²⁶ Ivănescu 1980, 177-180.

²⁷ Petrovici 1942, 869-876; Hurdubețu 1969, 195-205; Pătruț 1969, 23-29; Mihăilă 1982, 57-66; Brezeanu 2002, 350-370; Frățilă 2002, 7-8; Paliga, Teodor 2009, 77-80.

²⁸ Gjuzelev 1991, 85.

²⁹ Verlinden 1942, 97-128; Kahane 1962, 345-360; Köpstein 1979, 67-88; Henning 1992, 403-426; Schramm 1997, 197-207; Lukaszewicz 1998, 129-135.

sclavilor în bazinul mediteranean, au păstrat în limbile lor doar sensul originar, etnic, al lui *Sclavinus/Slavus*. Ulterior, reapariția unei categorii sociale servile în societatea feudală românească a impus preluarea unui nou termen, de origine mediobulgară, *rob* (pentru țigani și tătări). În schimb, în dialectul aromân a fost preluat grecescul *sklāvos*, devenit *sclav* (cuvântul grec a venit pe filieră occidentală)³⁰. Deosebirea dintre dialecte arată că atunci când s-a produs separarea dintre ele, românii nord-dunăreni nu au mai primit inovația apărută în greacă și preluată de aromâni (sensul social). Este unul dintre argumentele lingvistice ale locuirii acestora într-o regiune care pierduse contactul cu Imperiul Bizantin (în care trăiau însă aromâni).

Se poate spune că termenul *Sclavinus* (șchiau) era antonimul lui *Romanus*. *Romanus* s-a conservat tocmai pentru că exprima identitatea autohtonilor latinofoni, prin opoziție față de barbarii cu care au venit în contact. În antichitate, termenul *Romanus* avea doar un sens politic, de cetățean al Imperiului Roman (*cives Romanus*). El a căpătat sens etnic deoarece daco-romanii au păstrat conștiința apartenenței la lumea romană după ce au ajuns să trăiască printre barbari. Abandonarea unor mase de cetățeni romani de către puterea imperială a avut ca efect transformarea numelui *Romanus* dintr-un nume politic într-unul etnic. *Romanii* au devenit o etnie, adică un grup de comunități care, pe lângă folosirea limbii latine, aveau conștiința că aparțineau imperiului de care evenimentele îi separaseră. Această evoluție a început după retragerea administrației și armatei din Dacia (275) și s-a desăvârșit după retragerea imperiului de la Dunăre la începutul secolului al VII-lea. Numele *Romanus* a fost conservat tocmai pentru că el îi definea pe acești locuitori creștinați, în contrast cu toți barbarii cu care se confruntau sau conviețuiau, începând cu dacii liberi și terminând cu slavii din secolele VI-VII³¹. Așa se explică și păstrarea conștiinței originii romane în mediul popular, atestată de mărturii indiscutabile din evul mediu asupra căroru nu este locul să

³⁰ Capidan 1943, 237, 427.

³¹ Pârvan 1992, 215; Arvinte 1966, 32; Panaitescu P.P. 1969, 141; Pușcariu S. 1976, 420; Ivănescu 1980, 250; Arvinte 1983, 75-96; Alzati 1984, 440-441, 444; Bârzu, Brezeanu 1991, 237-238; Pop996, 31-32; Niculescu 1999, 83; Bălan-Mihailovici 2001, 90-93; Brezeanu 2002, 354-363; Paliga, Teodor 2009, 250-251; Vătășescu 2010, 71-76; Mihail 2015, 106-107.

Există situații în care identitatea etnică s-a menținut în pofida schimbării limbii (de exemplu, românii secuizați sau cei slavizați din Moravia, care, deși au uitat limba română, mai știau că sunt români, la origine³³). În realitate, limba este doar unul dintre elementele care definesc identitatea etnică. Se apreciază că această identitate se definește printr-un sistem de simboluri și de comportamente simbolice, care mai include, pe lângă limbă, și portul, tipul de alimentație, civilizația materială, credințele religioase, tradițiile. Oricare dintre aceste elemente poate fi un simbol etnic. Din diversitatea elementelor definitorii pentru etnicitate derivă și caracterul ei dinamic, ceea ce înseamnă instabilitatea hotarelor interetnice, dar și schimbarea caracteristicilor etnice. Altă latură a etnicității medievale timpurii a fost condiționarea ei socială. Mobilitatea socială însemna intrarea în acel grup conducător care definea identitatea etnică. Nu există probe că oamenii de rând din diferite societăți “barbare” aveau o identitate etnică suprapusă pe o arie largă, în afara celei locale. În schimb, urcarea pe scara socială (de exemplu, prin participarea la oaste) îl îngloba pe acești supuși în etnia conducătoare (ei adoptau numele etnic al acestora). Astfel, supraviețuirea numelui de *Romanus* se poate interpreta în context social: la nord de Dunăre, romanicii (apoi români) erau populația supusă, denumită aşa în contrast cu diverși barbari care s-au succedat. Integrarea unor fruntași în elita alogenă aducea după sine și asimilarea etnică.

Slavii, și după ei grecii bizantini și ungurii, i-au denumit pe români *vlahi*, *valahi*, *volohi*, *blaci*. Acest cuvânt luat de slavi de la germanici însemna inițial chiar “roman”. Începând din secolele IX-X a fost aplicat și românilor de către slavii cu care au venit în contact, cuvântul intrând apoi și în limba greacă³⁴. Prima atestare a românilor cu denumirea de *vlahi* se referă la grupul aromân (care se denumesc

³² Armbruster 1993 (în special 23-81).

³³ Meteș 1977, 57; Russu 1990 (în special 78-144).

³⁴ Arvinte 1966, 32; Daicoviciu 1968, 93; Panaitescu P. P. 1969, 142; Bârzu, Brezeanu 1991, 238-240; Armbruster 1990, 28-33; Armbruster 1993, 18-22; Pop 1996, 32-33; Brezeanu 1999, 63-65, 101-105; Bălan-Mihailovici 2001, 80-87; Pop 2017, 21-27.

pe ei înșiși *armâni*), și se află într-un act al împăratului bizantin Vasile II din 980, referitor la cei din Thessalia. Lunga absență a știrilor despre români, atât la nord cât și la sud de Dunăre, se explică prin inexistența unor forme proprii de organizare politică. În scrierile medievale, doar populațiile care au creat state erau demne de a fi menționate. Acea atestare a fost prilejuită de includerea vlahilor în armata bizantină, ca o unitate distinctă³⁵. Pe baza unui pasaj din *Geografia* atribuită cărturarului armean Moise Chorenăți s-a crezut că încă din secolul al IX-lea a existat undeva la nord de Dunăre o țară denumită *Balakh*³⁶. Cercetările mai noi au arătat pe de o parte că autorul formei inițiale a *Geografiei* a fost Ananias din Shirak (secolul al VII-lea), și că, pe de altă parte, pasajul respectiv este o interpolare târzie, din secolele XI-XII³⁷.

Supraviețuirea cuvintelor *împărat* (*imperator*) și *domn* (*dominus* - titlu imperial în secolele IV-VI) arată conștiința apartenenței la Imperiul Roman, apoi Bizantin³⁸. În dialectul aromân, cuvântul latin *imperator* a dispărut, deoarece această ramură a poporului român a trăit într-un teritoriu în care limba oficială a statului a devenit greaca începând din secolul al VII-lea. Cuvântul *împărat* este aşadar o relicvă a perioadei în care limba oficială a imperiului de la Constantinopol era încă latina. Din cauza același tip izolat de viață, *imperator* a fost moștenit și în limba albaneză. Pe de altă parte, utilizarea cuvântului *domn* pentru instituția conducătorului statului medieval indică aceeași evoluție deosebită față de popoarele românești occidentale, la care noțiunea se exprimă prin deriveate din *rex* sau *dux*. Un termen referitor la organizarea social-politică a românilor, *jude*, este la fel de semnificativ. Provenit din latinul *judex*, el nu s-a păstrat și în dialectele sud-dunărene ale limbii române, pentru că această formă de conducere a moștenit situația creată în Dacia după dispariția administrației: autoconducerea micilor comunități (la aromâni, echivalentul este *celnicul*, care poartă un nume de origine slavă). În schimb, *judices* sunt atestați în mai multe părți ale Italiei în secolele

³⁵ Madgearu 2013, 29-30.

³⁶ Decei 1978, 17-24, 30, 70-74.

³⁷ Spinei 2009, 80-81.

³⁸ Donat 1975, 284; Cihodaru 1979, 173; Alzati 1984, 440-441; Pop 1996, 48; Niculescu 1999, 96-101; Teoteoi 2006, 114-125; Mihail 2015, 100-101.